

Іванченко В. А.,
здобувач

Державного науково-дослідного інституту МВС України

КЛАСИФІКАЦІЯ МОБІЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю видів мобілізації. Автор наводить класифікацію видів мобілізації. Розкрито характерні ознаки кожного із запропонованих автором видів мобілізації.

Ключові слова: збройний конфлікт, мобілізація, соціальна мобілізація, політична мобілізація, етнічна мобілізація, військова мобілізація.

Постановка проблеми. Могутність України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави потребує наявності сильного війська, яке забезпечить надійну обороноздатність держави. Для виконання поставленого завдання державою здійснюється ціла система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів для забезпечення територіальної цілісності держави та підготовки до її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Мобілізаційна підготовка та мобілізація є однією з найважливіших складових частин комплексу заходів, які застосовуються з метою забезпечення оборони держави.

Грунтовне дослідження явища мобілізації комплексно не проводилося. Окремі питання мобілізації висвітлені в наукових працях С. Алфімова, В. Буренок, С. Вакулова, А. Лобко, В. Ляпунова, А. Московського, Б. Райзберга, А. Сапожнікової, С. Латіна, О. Матвієвського, Ю. Пушкарьова, П. Скиби, П. Трофименко, О. Шаталова та ін.

Мета статті – розкриття видів мобілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Види мобілізації можна розглядати через такі конотації: «соціальна», «політична», «етнічна», «військова» та ін. Кожна конотація мобілізації має свої види та форми.

Розглянемо перераховані види від більш широких за обсягом змісту до менш об'ємних за змістом.

Так, соціальна мобілізація – це активне залучення всіх верств населення до вирішення пріоритетних соціальних, економічних, екологічних проблем. Соціальна мобілізація об'єднує всі сегменти суспільства (чоловіків, жінок, молодь, бідних/багатих, приватний сектор, місцеві органи влади, організації громадянського суспільства, освітні заклади) у формі партнерства заради досягнення спільної мети й призводить до активної участі громади в процесі забезпечення соціального добробуту та розвитку. Соціальна мобілізація – це приведення громади в такий стан (організаційний, інституційний, ментальний), коли вона здатна вирішити проблеми, що виникли перед нею, із використанням власних ресурсів. Це включає й зміну способу мислення людей, які мають конкретну проблему, таким чином, щоб вони об'єдналися, використали свій прихований потенціал у допомозі собі самостійно.

У кожній країні є багато прецедентів, коли певна кількість однодумців об'єднувалися для вирішення нагальних проблем, тобто мобілізувалися з певною метою. Саме така мобілізація має назву соціальної.

Метод соціальної мобілізації базується на припущенні, що люди мають бажання та здатність робити багато речей самостійно для власного благополуччя, а також для своїх сімей і громади. Проте, як правило, вони рідко збираються, щоб розкрити свою колективну силу, оскільки їм не вистачає відповідних знань і навичок, соціальних і технічних порад [1].

Соціальна мобілізація передбачає також поєднання можливості вибору та добровільної участі. Люди приходять на допомогу самі собі, коли вони бачать, що це в їхніх інтересах і коли вони впевнені, що це важливо для них і для оточуючих. При цьому кожен член суспільства виявляється задіяний у процесі, у кожного з'являється своя функція, кожен здійснює вклад у спільні зусилля. І навіть тоді, коли мета досягнута, можна підтримувати та нарощувати створені зв'язки для подальших кроків, пов'язаних із упорядкуванням життя на місцевому рівні. У сучасному контексті соціальна мобілізація спрямована на розкриття прихованого потенціалу людей [2].

Як зазначає О. Яницький, соціальна мобілізація – це готовність до дій або самі дії в широкому сенсі. Іноді в політичній соціології слово «мобілізація» використовується як синонім суспільного руху; діяльності, орієнтованої на отримання підтримки певних політичних цілей із боку мас. Цим же терміном позначаються дії населення, спровоковані впливом на нього політичної сили. У сучасній західній політології цей термін використовується переважно стосовно недержавних політичних і громадських рухів, що вказує на домінуюче уявлення про потенційно зацікавлені в мобілізації структури, до яких не входить держава.

Інструмент соціальної мобілізації є дієвим для вирішення таких питань:

- безпека життя (подолання наслідків стихій, запобігання ВІЛ/СНІД, соціальна терпимість, інтеграція та співпраця);
- ефективне врядування;
- створення й утримання інфраструктури громад соціального й екологічного характеру;
- комплексні проблеми (гендер, молодь);
- охорона довкілля, управління природними ресурсами;
- охорона здоров'я, освіта;

За останні 50 років досвід соціальної мобілізації було адаптовано майже в усіх країнах світу для мобілізації громад, організацій громадянського суспільства й інших місцевих інститутів із метою забезпечення розвитку та вирішення різноманітних проблем, удосконалення їхньої здатності планувати, мобілізувати ресурси, реалізовувати плани та здійснювати моніторинг діяльності, спрямованої на запровадження принципів сталого розвитку на місцевому рівні. Кожна країна має зафіксований досвід значних змін, що відбулися за допомогою соціальної мобілізації.

Політичну мобілізацію слід розглядати в широкому громадсько-політичному трактуванні як повне залучення потенціалу окремих громадян, державних і недержавних

організацій, освітніх закладів, органів державної влади та місцевого самоврядування до вирішення проблем державного й/або місцевого розвитку та самопомоги. У цьому виді мобілізації підкреслюється активна раціональна цілеспрямована основа діяльності людини. Ідеться про те, що зазвичай мобілізація необхідна в певних екстремальних умовах, за яких вирішення проблеми є найважливішою й надзвичайно терміновою (яка повинна бути усунута негайно) потребою групи (суспільства), котра усвідомлюється всіма її (його) членами чи переважною їх більшістю. Однак це усвідомлення не провокує паніки чи хаосу. Навпаки, мобілізація передбачає ретельне планування й оцінку на основі детального аналізу ситуації, що склалася, потреб, можливостей групи, обсягів робіт, їх чіткий розподіл між мобілізованими й тими, хто мобілізує.

Політичну мобілізацію визначають як високий рівень участі мас у політиці, їх політичне ангажування шляхом форсування підтримки тих чи інших політичних дій населенням. Ідеться про політичне ангажування окремих груп населення, перетворення їх із психологічного, культурного або соціального чинника (об'єкта) на політичну силу шляхом підвищення їхньої політичної свідомості. Засоби та технології такого політичного ангажування можуть застосовуватися державою, політичною партією або соціальним рухом і бути як м'якими, що переконують громадянина, орієнтуючись на його цілі й інтереси, так і жорсткими, примусовими, які залучають маси до політичної участі без уваги до їхньої думки та поглядів [3, с. 99].

Одночасно політичну мобілізацію часто пов'язують із виборчим процесом, тобто йдеться про забезпечення партіями й рухами високого рівня політичної участі своїх прихильників у виборах для здобуття перемоги або згоди із запропонованими програмами й заходами.

Д. Гончаров політичну мобілізацію пов'язує із загальними змінами, процесом, який поширюється на основні групи громадян держави, що переживають перехід від традиційних до сучасних моделей життя [4, с. 33].

Під час трансформації політичних режимів мобілізація дає змогу залучити до політичного процесу населення, яке цього раніше не робило чи не мало такої можливості. Так, мобілізація виборців на частково вільних і частково змагальних виборах, результати яких заздалегідь відомі, у силу використання адміністративної мобілізації й інших важелів впливу розглядається дослідниками як прогресивний крок із погляду оволодіння індивідом роллю виборця, який оцінює різних професійних політиків, політичні сили й курси. В інших визначеннях домінують пояснення мобілізації крізь призму соціального конфлікту.

Яскравим прикладом політичної мобілізації членів українського суспільства в її конфліктному вимірі були події листопада–грудня 2004 р. під час виборів Президента України, на яких частина громадян відстоювала своє право на справедливе й чесне волевиявлення. Тобто головний мобілізаційний чинник, який спонукав людей вийти на майдани в столиці й інших містах країни, – це відстоювання свого суверенного права на справедливість і повагу з боку держави. Невипадково ключовим повідомленням Майдану стало гасло «Ми не бидло». Інша ж частина, так звані антимайданівці, відстоювала право мати «свого» президента, незалежно від того, як його обрали. Тому вийти на вулицю їх спонукали зовсім інші чинники, зміст яких мав яскраве регіональне й соціокультурне забарвлення. Хтось особисто виходив на вулиці, дехто забезпечував транспорт, інші надавали продукти харчування, теплий одяг, необхідні

медикаменти, декотрі приймали протестувальників на ночівлю, жертвували гроші на рахунки, відкриті спеціально для цього, оплачували придбання необхідних товарів і послуг. Кожен учасник цих подій проявляв активність у спосіб, оптимальний для його соціального статусу, способу життя та роду занять.

Більшість західних дослідників трактує політичну мобілізацію як активність, яка є наслідком впливу з боку політичних лідерів чи організацій на індивідів і базується на придушенні чи спотворенні їх вільного та раціонального політичного вибору [5]. У цьому разі участь під впливом мобілізації протиставляється автономній участі, яка трактується як результат самовизначення індивідів (раціонального й не зумовленого жодними зовнішніми факторами).

Протиставлення цих двох форм політичної участі спирається насамперед на політичні цінності й традицію класичної демократії. У рамках ліберальної традиції найбільш суттєвим компонентом демократичної політики є автономний і раціональний суб'єкт, політична участь якого зумовлюється лише його природними здібностями й здатністю до адекватного застосування ним свого розуму. У світлі такої концепції оціночне ставлення до політичної мобілізації є однозначно негативним [5].

Отже, спираючись на вищезазначене та враховуючи методологічні принципи комплексного дослідження, вважаємо за необхідне цілісно дослідити різноманітні **типи політичної мобілізації за участю мас: масову, тотальну та часткову.**

У першому випадку *мобілізація (масова)* є процесом, який залучає всіх членів суспільства або найширше вмотивоване коло однодумців і союзників, як на національному, так і на місцевому рівнях (члени установ, місцевих мереж, громадянські та релігійні групи тощо). Вони об'єднуються та координують свою діяльність для виконання політичної акції.

У другому випадку (*тотальна мобілізація*) йдеться про певні цільові аудиторії, сегменти суспільства.

Часткова мобілізація передбачає вплив мобілізаційних чинників лише на незначну частину суспільства (соціальна група, колектив тощо).

За організаційним критерієм виділяють такі типи мобілізації:

– конструктивна (формалізована), за якої група людей, використовуючи наявні мережі й інші ресурси, цілеспрямовано конструює (організовує) таку дію, у різноманітних формах (зазвичай через формально зареєстровані у відповідних державних органах організації громадянського суспільства) бере участь у політичному житті (політичний протест, виборча кампанія тощо);

– вимушена (стихійна), зумовлена критичною ситуацією, зокрема техногенною чи екологічною катастрофою, необхідністю вирішення певної актуальної проблеми (проблем), а також загрозою існуванню спільноти ззовні, яка сприяє гуртуванню людей без створення будь-якої організації.

Досліджуючи політичну мобілізацію, ми зробили висновок, що її можна також розглядати як вид *протестного руху населення*, що ґрунтується на мобілізації народу проти діяльності/бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, певних політичних рішень, політичних лідерів, порушення прав і свобод людини й громадянина, свавілля судової гілки влади, корупції, злочинності тощо, яка часто має консолідувальний характер і сприяє інституціоналізації громадянських організацій, збільшує їх політичну вагу й вплив.

Також політична мобілізація може проявлятися у вигляді захисної мобілізації. Обидва типи, що виокремлюються **за призначенням рухів**, детермінуються коридором політичних можливостей (political opportunity structure).

Як стверджує О. Яницький, головним мотивом політичної протестної мобілізації сьогодні є вислів «Так далі жити не можна!», тобто спонукальним мотивом до активної політичної участі є почуття гострої несправедливості [6, с. 278]. Ідеться про вже згаданий нами «протестний активізм» як окремий вимір політичної участі, що відрізняється від інших конвенційних форм громадянського протесту, пов'язаних із участю у виборах, членством у партіях, добровільною участю в різних громадських організаціях тощо [6, с. 278].

Доцільно вказати на існування відмінних проявів мобілізації за функціонуванням різних політичних режимів. Так, за тоталітарного чи жорсткого авторитарного режиму політична мобілізація широкомасштабна, проникає в усі сфери суспільного життя. Мобілізація в таких умовах здійснюється органами влади у вигляді репресій чи підтримки, які підвищують або знижують ціну колективної дії. Саме тому падіння таких недемократичних режимів часто викликане широкою політичною мобілізацією, протестним рухом проти керівної еліти.

За демократичного режиму істотну роль у мобілізації відіграє рівень організованості суспільства, який зумовлює активізацію участі груп суспільства в політичних процесах [6, с. 325]. Ідеться про існування та діяльність політичних і громадських організацій (об'єднання, політичні партії тощо).

Отже, за тоталітарного режиму (наприклад, у радянський період) курс політики держави й керівної партії щодо контролюваного ними суспільства, будучи спрямованим на власне самозбереження, спирався головню на підтримку еліт – «номенклатурну» консолідацію, завдяки якій держава отримувала можливість здійснювати масштабний примус і репресії, які виключали можливість виникнення будь-якої політичної опозиції. Водночас мінімальний рівень організованості, необхідний для здійснення масових дій, є умовою виникнення опозиції в такій державі, а отже, трансформації її політичного режиму.

Якщо політичний режим демократичний, то масштабна політична мобілізація в його рамках можлива, однак зазвичай проблеми в кожному суспільстві повинні вирішуватися легальним шляхом переговорів між зацікавленими сторонами, іноді шляхом легальних протестів (пікети, хода або страйки).

Ураховуючи згадані відмінності особливостей політичної мобілізації за різних **типів політичних режимів**, дослідницької уваги потребують прояви політичної мобілізації як у її негативному (авторитарна, вертикальна, примусова мобілізація), так і в позитивному (змагальна, горизонтальна, демократична мобілізація) контекстах.

Авторитарна мобілізація, на відміну від змагальної (характер останньої часто є періодичний (наприклад, у зв'язку з виборними кампаніями) або вибірковий, тобто орієнтований на окремі групи, пронизує все суспільне життя, є засобом придушення будь-якої індивідуальності, її автономії й ініціативи [5]. Високий рівень формальної участі громадян, їх політизація й активна мобілізація зазвичай необхідні для імітації підтримки керівної еліти й реалізації влади в авторитарних і тоталітарних режимах. Наприклад, тоталітарна партія, яка монополює контроль державу, проводячи формальні вибори, мобілізуючи населення, забезпечує практично стовідсоткову участь виборців у безальтернативному голосуванні й перемогу керівного угруповання.

Отже, головна мета політичної участі людей, напрямок їх мобілізованої активності (мітинги, хода, ритуальні зібрання та з'їзди, паради та святкування, неальтернативні вибори, референдуми, голосування), підтримка її високого рівня при тоталітарному режимі визначається з партійного центру за визначеними ним сценаріями (директивами).

Змагальна мобілізація притаманна для держав із відносно високою демократично орієнтованою політичною культурою, диференційованими й автономними політичними інститутами артикуляції інтересів. Неодмінною умовою змагальної політичної мобілізації визначають усвідомлену участь громадян у суспільних справах, надання їм можливості вільного вибору варіантів політичної поведінки. Спонукувана в такий спосіб суспільна активність є діяльністю, пов'язаною з позитивним ціннісним ставленням до неї, наслідком внутрішніх переконань людини й спрямована на реалізацію її потреб. Водночас метою такої мобілізації є узгодження цілей двох взаємодіючих інститутів: інституту громадської думки, інтересів органів влади, політичних лідерів і організацій; адаптація курсів національної політики та вимог інтересів окремих груп населення, підтримка курсів національної політики і їх узгодження з думкою окремих представників політичних еліт. Саме від згаданих факторів залежить міра суспільної активності, її структура та спрямованість, а отже, модернізація політичної системи як самоорганізованого процесу. Тому ідеться про вільну самореалізацію суб'єкта політики через самодіяльність, тобто діяльність, породжувану внутрішніми інтересами та мотивами, не нав'язану ззовні, а іманентну, вільну. До найбільш яскравих її прикладів відносять мобілізацію з використанням державних символів (гімн, прапор, герб), мотивування до сталих уявлень про «ми» в суспільній свідомості, про своє належне місце у світі, про наявність загальних цінностей чи мети тощо. Часто «позитивну» мобілізацію використовують на акціях підтримки партії, кандидата чи будь-якої іншої політичної сили. Саме національна символіка, на думку дослідників, відіграє вкрай важливу роль у формуванні таких уявлень, чим і пояснюється її активне використання в критичні моменти, які вимагають мобілізації суспільства, наприклад, під час зовнішньої агресії.

У науковій літературі використовують поняття «*негативна мобілізація*». Однак у розкритті змісту цього поняття переважають емоційні оцінки, аналогії, а теоретичні, об'єктивні обґрунтування майже відсутні. Наслідки таких дій відомі, тому ідеться про те, що новим сценарієм трансформації політичної системи України, який повинен змінити сценарій розширення неправових силових практик із боку владних інститутів, став сценарій зміни цих інститутів і політичних рішень у бік інституційної модернізації та розвитку правової культури суспільства.

Під час дослідження передумов та сутності політичної мобілізації суттєве значення має й процес протікання мобілізації. По-перше, первинна мобілізація, або відбір ідеологічно чи конфліктно заангажованих суб'єктів (інтелектуальної еліти, опозиції, політичних лідерів), безпосередньо зацікавлених у досягненні поставленої мети, унаслідок дій, які передбачають мобілізацію, пропонують план дій, здатні привернути до себе людей. У такому разі ідеться про високу міру заангажованості, захоплення, готовності до самопожертви, ризику в ім'я вищої мети. Тоді первинна мобілізація реалізується через схему армійського призову [7, с. 112]. Науковці стверджують, що цій «хвилі» мобілізації обов'язково передуює специфічна

надзвичайна ситуація. Ідеться про загрози існуванню чи благополуччю окремо взятої групи чи суспільства в цілому (небезпека війни, стихійного лиха, приходу до влади опонентів керівної партії й перспектива встановлення репресивного та/або дискримінаційного політичного режиму, існування якого ставить під загрозу безпеку людини, групи, суспільства) [8].

По-друге, вторинна мобілізація, рекрутування (вторинний набір прихильників – мобілізація мас), в основі якої лежать мотиви привабливості, успіху, престижу, слави, вигоди від залучення до діяльності, яка вже має очевидні успіхи (наприклад, участь у «команді» переможців), незалежно від її інструментальної мети. Окремі дослідники такий тип мобілізації приписують тим, хто спочатку не бере активної участі в діях, але готовий за слушної нагоди скористатися «плодами успіху» такої діяльності. Їх називають free-riders, тобто «халявщиками» або «безбілетниками» [9, с. 133]. Однак вторинна мобілізація мас для невдоволених економічною ситуацією, що склалася в державі, та/або правилами й нормами, що регулюють соціальний порядок, сприяє формуванню соціальних контактів, цікавої спільної діяльності, відчуття повноти й сенсу життя, яких часто не вистачає в сучасному масовому атомізованому суспільстві [9, с. 80]. Так, у 1960-ті рр. до участі в різноманітних рухах мобілізувалися групи населення й особи, які об'єктивно за своїм соціальним становищем не були зацікавлені в їх успіху, але були «свідомими» їх учасниками.

Література:

1. Венгерчук І. Актуальні події року: сприйняття і оцінки громадян. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. Вип. 1 (1). С. 410–416. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1\(1\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1(1)_41).
2. Волков Д. Гражданская и националистическая мобилизация в России. URL: <http://www.levada.ru/14-07-2011/grazhdanskaya-i-natsionalisticheskaya-mobilizatsiya-v-rossii>.
3. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / за заг. ред. Н. Нижник та В. Олуйко. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. 236 с.
4. Колодій А., Климанська Л., Космина Я., Харченко В. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і політика. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. 664 с.
5. Гончаров Д. Политическая мобилизация. Полис (Политические исследования). 1995. № 6. URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=392.
6. Яницкий О. Массовая мобилизация: проблемы теории. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/09/28/1251348627/Yanitskiy.pdf>.
7. В Чили разогнали многотысячную демонстрацию студентов. URL: <http://www.rosbalt.ru/main/2012/05/17/982127.html16>.
8. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння. Демократія: антол. / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005. С. 943–982.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укл. і гол. ред. В. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Иванченко В. А. Классификация мобилизации

Аннотация. Статья посвящена раскрытию видов мобилизации. Автор приводит классификацию видов мобилизации. Раскрыты характерные признаки каждого из предложенных автором видов мобилизации.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, мобилизация, социальная мобилизация, политическая мобилизация, этническая мобилизация, военная мобилизация.

Ivanchenko V. Classification of mobilization

Summary. The article is devoted to the disclosure of types of mobilization. The author describes the classification of types of mobilization. The characteristic features of each of the types of mobilization proposed by the author are revealed.

Key words: armed conflict, mobilization, social mobilization, political mobilization, ethnic mobilization, military mobilization.